

Universitat
de les Illes Balears

Treball de final de Màster:

Guia Didàctica pel centre d'Art i Història Hernández Sanz

Màster en formació del professorat

Especialització: Història

Curs acadèmic 2017/18

18 de Juliol del 2018

Maó, Menorca

Alumna: **Andrea Florit Goñalons**

Tutor: **David Font Mampel**

Resum

Noves concepcions de l'ensenyament han desplaçat el debat educatiu als espais i recursos que tenim a l'abast dins de la nostra societat. Aquesta nova manera d'entendre l'aprenentatge obliga a replantejar-se el paper que juguen els museus i centres d'art dins de la nostra comunitat i, com aquests compleixen la seva funció didàctica. Lluny d'exposar objectes a vitrines, el nou repte consisteix a convertir els centres de cultura en espais d'oci i aprenentatge dels que també se'n pugui beneficiar la comunitat educativa elemental i secundària.

Aquest treball és un proposta de dinamització educativa pel centre d'Art Història Hernández Sanz de Maó.

Paraules clau: Dinamització, Museus, espais d'aprenentatge, innovació educativa

Índex

1. Introducció i objectius del treball	pg. 4
2. Estat de la qüestió	pg. 5
2.1 Ca n'Oliver : Continguts i activitats	
2.2 Didàctiques específiques relacionades amb el patrimoni cultural i artístic de l'illa	
3. Proposta de dinamització del centre d'Art i Història Hernández Sanz	pg. 17
3.1. Objectius de la visita a Ca n'Oliver per a centres de secundària i Batxillerat	
4. Propostes didàctiques	pg. 23
4.1 Exemple de didàctica Núm 1. Ruta per la Maó britànica, el misteri de ca n'Oliver.	
4.2 Exemple de didàctica Núm.2. Gimcana lingüística	
4.3 Exemple de didàctica Núm. 3 Els sostres de ca n'Oliver, taller de mitologia	
5. Conclusions i valoració personal	pg.29
6. Bibliografia	pg.31

Introducció i objectius del treball

L'edifici de ca n'Oliver, situat a la ciutat de Maó, Menorca, és un espai cultural que des del 2015 obre les portes al públic com a centre d'Art i Història, arxiu municipal, sala d'exposicions i conferències. En aquesta antiga casa burgesa dels segles XVIII i XIX, a més de col·leccions relacionades amb la història de Menorca d'entre els segles XVII i XIX, s'hi conserva també part de l'arxiu municipal de Maó i la col·lecció pictòrica dels artistes Francesc Hernández Sanz i Francesc Hernández Mora, artistes íntimament vinculats amb la història de l'illa. Malgrat el seu incalculable valor patrimonial i el potencial de les seves exposicions – tant permanents com temporals – la conjuntura sociopolítica ha provocat que al centre li manqui encara recursos per dinamitzar la seva oferta i arribar al públic, més enllà del sector turístic, si bé, durant el darrer any hi ha hagut una revifalla de les activitats que s'hi ofereixen i sembla que aquest camí s'ha començat a obrir. Davant la situació exposada, ens ha semblat adient realitzar una proposta de dinamització del centre per mitjà d'un seguit de plantejaments didàctics orientats principalment al sector educatiu, concretament al públic jove: L'alumnat de secundària, Batxillerat i cicles formatius.

La motivació per a realitzar una proposta de didàctiques específiques per ca n'Oliver i la col·lecció Hdez. Sanz- Hdez Mora, sorgeix a partir d'observar l'absència del "museu" en els programes educatius que es fomenten des del sector públic i privat de l'illa, tot i el potencial valor didàctic i historicoartístic d'aquest.

Per a realitzar aquesta tasca, ens hem basat en propostes de tallers pedagògics similars d'arreu de l'illa, i que contribueixen a la difusió de la cultura i el patrimoni de Menorca. Un cop sospesat el potencial pedagògic de ca n'Oliver, hem mirat de trobar l'equilibri entre les activitats que s'hi podrien oferir i els currículums oficials referits a les Illes Balears i els seus objectius educatius. A partir d'aquests principis, proposem un seguit de propostes didàctiques que podrien resultar d'utilitat a l'hora de treballar el coneixement del centre i els seus continguts amb més profunditat, així com un seguit de propostes que impliquen col·laboració amb altres iniciatives culturals de l'illa.

2. Estat de la qüestió

2.1. Ca n'Oliver: Continguts i activitats

2.1.1 Breu història de l'edifici

L'edifici de Ca n'Oliver és una casa burgesa del segle XVIII que va pertànyer a una de les famílies maoneses més influents dels segles XVIII i XIX: Els Oliver. Va ser Llorenç Oliver Morillo (1766-1810) qui decideix construir aquesta monumental residència en resposta a la creixent prosperitat dels seus negocis. En aquest sentit, la casa esdevé símbol de l'enriquiment i influència d'aquesta família de contractistes i mercaders.

La construcció de l'edifici es planifica sobre una zona de Maó en procés d'urbanització coneguda com a "fossar dels anglesos" (és a dir, un antic cementiri anglès) entre els actuals carrer d'Anuncivay i Infanta. Al voltant, especialment al carrer Anuncivay, on encara avui s'hi pot observar certa magnificència en les porxades, hi proliferaran llavors tot un seguit de cases benestants burgeses. Tot i que la porxada del nostre edifici no és gens menyspreable en valor arquitectònic i artístic, el que més destaca de ca n'Oliver és un formós pati interior en la seva entrada per Anuncivay i l'anomenada "escala imperial" a l'entrada d'Infanta, una monumental escala doble que dona accés als pisos superiors. Per donar-li magnificència aquest conjunt arquitectònic, Llorenç Oliver decideix contractar els serveis de dos pintors Sicilians, als que imposa però una condició: l'exclusivitat de la seva obra a l'illa. Diuen les llegendes, que fins i tot els mantingué amagats a l'edifici fins que acabaren d'enllestir les seves obres, per por que altres maonesos o menorquins influents no poguessin contractar els seus serveis. Llegenda o no – i sense que aquesta sigui una qüestió merament anecdòtica – Llorenç Oliver fa firmar un contracte d'exclusivitat als dos sicilians, fet que demostra que el propietari estava especialment interessat en què les pintures que decoraven l'escala i els sostres de la seva residència fossin úniques a l'illa. És probablement per això, que ara com ara, la decoració d'aquest edifici adquireix un inestimable valor afegit – artístic, patrimonial i per extensió, didàctic– que no podia romandre amagat al públic menorquí o visitant.

Després de quatre generacions d'Oliver que hereten patrimoni i negocis familiars juntament amb l'edifici – majoritàriament emprat com a segona residència, almenys d'ençà que l'adquireix el seu penúltim propietari Llorenç Oliver i Soler (1822-1885) –, el darrer dels propietaris, Josep Oliver i Méndez, mor sense fills biològics l'any 1928. Serà la filla adoptiva de Josep Oliver i Josefina Noddings, Mary Noddings Oliver, qui adquirirà el casal en herència sense intencions d'habitar-lo, i acabarà venent-lo a la família Victory, qui l'utilitzarà com a magatzem d'un dels seus negocis de mobles, situat enfront de l'edifici, durant tota la segona meitat del s.XX.

No serà fins a principis d'aquest segle (al voltant de l'any 2002) que arran d'una nova llei de desestacionalització turística l'ajuntament de Maó començarà a interessar-se en el valor patrimonial de l'immoble i en les possibilitats de la seva adquisició i començarà les gestions per a la seva venda. Després d'una sèrie de concursos i "estira-i-arrotonsa" burocràtics, serà el 3 d'octubre de l'any 2005 quan finalment, Arturo Bagur qui llavors era batle de l'ajuntament de Maó, firmarà el document de compravenda de l'immoble de Ca n'Oliver als germans Eduardo i Maria Ivona Victory.

Després de la seva compra, es va donar pas a un concurs de projectes i idees per a la rehabilitació de l'edifici d'entre els quals es va seleccionar el projecte "Epicentre" dels arquitectes Toni Vidal, Lis Figueres i Vicenç Jordi. Però la rehabilitació havia de començar just quan la crisi econòmica de 2008/2009 va començar a deixar petjada en l'economia del sector públic, motiu pel qual el pressupost s'hagué de retallar considerablement.

Aquesta retallada va obligar a posposar el projecte pel qual s'havia adquirit realment l'immoble: la restauració de les pintures de sostre i paret de ca n'Oliver, realitzades, com hem comentat anteriorment, pels artistes italians als quals Llorenç Oliver contractà i que realitzaren una obra magnífica a escala artística. Tot i aquest contratemps, es va continuar amb el projecte de l'obra civil destinat a la restauració de l'edifici a la vegada que s'iniciava una campanya amb la finalitat d'obtenir ajudes que retornessin les pintures de ca n'Oliver al seu estat original amb la màxima fidelitat possible. Cap a l'any 2015, poc abans de la inauguració de ca n'Oliver com a centre d'art i història, s'hi havia aconseguit restaurar, almenys, la decoració de les parets, sostres i arc

principal de l'entrada de la mà del restaurador Xisco Isbert amb la col·laboració del Pintor Manuel Delgado. Aquesta fita representà la recuperació d'un dels espais més importants de Ca n'Oliver l'escala imperial i les paisatgístiques pintures al fresc que la decoren.

Des de llavors, ara fa dos anys, les tasques de recuperació dels sostres i parets continuen en marxa i s'han pogut impulsar novament gràcies a la relativa recuperació econòmica. Recentment, s'ha procedit també a la rehabilitació de l'accés a la torre, element que afegeix valor a l'edifici, ja que des de les tres alçades superiors a l'immoble es pot contemplar gran part de la trama urbana de Maó.

2.1.2 El museu: El centre d'Art i Història Hernández Sanz

Ca n'Oliver, és en realitat el nom popular amb el qual des de març de 2015 es coneix com a "Centre d'Art i d'Història Hernández Sanz".

Després de l'adquisició de l'edifici l'any 2005, es decideix que aquest espai, tot i que emblemàtic per si sol, era el lloc adequat per a reubicar les col·leccions del Museu Hdez.Sanz-Hdez.Mora, originalment situat al primer pis del Claustre del Carme, espai que malgrat que el seu valor no atorgava la visibilitat suficient a aquestes obres claus en l'àmbit de l'art menorquí. Aquesta col·lecció, a més d'obra gràfica dels artistes, recollia també una important col·lecció de mobiliari, arts decoratives i bibliografia que el pintor Francesc Hernández Sanz hi havia recopilat al llarg de la seva vida i que, posteriorment, el seu fill Joan Hernández Mora i un dels néts del pintor, Javier Hernández Montesinos, van donar al Museu del Claustre. La donació d'un dels nebots de Francesc Hernández Mora, Antoni Seguí, va permetre completar la col·lecció original amb les pintures de Francesc Hernández Mora, fill d'Hernández Sanz i també pintor.

El trasllat d'aquesta col·lecció implicava la museïtzació de l'edifici de Ca n'Oliver i per tant, el repte de convertir aquest museu en un espai en què l'art i la història de Menorca confluïssin en equilibri.

És en aquest moment, quan entra en joc la Fundació Destí, des de la qual es posarà en marxa el projecte de muntatge del centre d'art amb ajuda de

l'arquitecte Xavi Tolós, l'enginyer Raül Bassa i Jesús Melià, tècnic de manteniments municipals.

Aquest centre recopilaria a més de les obres pictòriques d'Hernández Sanz i Hernández Mora, part del seu patrimoni material, igualment de considerable valor històric.

Així, el Març de l'any 2015 Ca n'Oliver queda inaugurat oficialment com a centre d'Art i Història Hernández Sanz. En tant que en ell hi confluiran per una part les ja mencionades col·leccions artístiques i per l'altra, un cop acabades les restauracions dels sostres, la possibilitat d'exposar la realitat del Maó Benestant del segle XVIII i principis del XIX.

Actualment i donades les possibilitats que oferiria l'espai de l'edifici, Ca n'Oliver s'ha dividit en set àmbits o temàtiques des de les quals és possible introduir-nos en diferents aspectes de l'art i la història de l'illa, aquests són::

Àmbit 1. La Història de la Família Oliver i el seu casal de Maó.

Àmbit 2. Menorca Britànica

Àmbit 3. El port de Maó

Àmbit 4. L'illa dibuixada. Col·lecció cartogràfica

Àmbit 5. Menorca als segles XVIII i XIX

Àmbit 6. El llegat Hernández Sanz- Hernández Mora

Àmbit 7. La màgia del gravat

2.1.3. Oferta d'Activitats

El centre no compta encara amb una agenda d'activitats permanents que es puguin realitzar en el context de les seves sales, motiu principal pel qual, ens va semblar adient realitzar alguna proposta de dinamització del centre. Tot i així, diferents òrgans i fundacions han aprofitat les instal·lacions i l'oferta de l'edifici per a dur-hi a terme les seves activitats. És el cas de l'associació "*Illetra*" amb el

projecte "El passeig literari del segle XVIII" que inclou en el seu itinerari una visita a ca n'Oliver, per il·lustrar una mica l'explicació sobre la Menorca il·lustrada.

Dintre de les obres de restauració de l'edifici es contemplà l'habilitació d'una sala de conferències i una sala per a exposicions temporals a la part baixa de l'immoble. Aquest és un espai que permet diversificar les activitats que es poden realitzar al centre. Actualment, les sales d'exposició temporal han comptat amb les exposicions de Matías Quetglas. La pintura nua. 1 de juliol - 24 de setembre 2017 i Montgofre. La col·lecció de les meravelles. Que encara es pot visitar actualment. Per la seva banda, a la inauguració d'aquestes exposicions va ser possible realitzar-hi una presentació adient a la sala de conferències, que també s'està utilitzant per a diferents actes. Per exemple, dins del Maig de 2018 s'hi ha celebrat un campionat de Bridge, del "Menorcan Briedge Club".

2.2. Didàctiques específiques relacionades amb el patrimoni cultural i artístic de Menorca

2.2.1 La dinamització dels Museus, el repte de l'actualitat

Aquest apartat implica una aturada obligada en l'anàlisi de l'estat de la qüestió actual en relació a la dinamització dels Museus i Centres d'Art i Història. En aquest cas, ens interessa centrar-nos en les accions didàctiques que en aquests s'hi poden dur a terme, però no sense abans reflexionar sobre la reformulació del concepte de Museu.

Si fem un breu recorregut històric, comprovarem que el concepte i concepció de museu evolucionen al llarg de la història en tant que evoluciona també la manera d'explicar i concebre allò que s'hi exposa.

El museu com el coneixem avui és un fenomen del segle XIX, però la seva història s'ha de remuntar alguns segles abans, cap allà als segles XV i XVIII. El renaixement italià i els grans descobriments del segle XV són un bon precedent des d'on començar la nostra història. Si partim d'aquest moment històric, és imprescindible que posem l'èmfasi sobre la relació que existeix entre museu i arqueologia o museu i cultura i per tant entre el binomi Museu-Història. En aquest sentit, un museu és aquell espai que pretén mostrar la història o l'existència d'alguna cosa que per la seva distància en el temps o en l'espai

resulta aliena i desconeguda al nostre dia a dia. Almenys, aquesta era la concepció sota la qual sorgeixen les primeres col·leccions, que posteriorment conformaran els museus.

El redescobriment del passat clàssic i la seva arqueologia fascinaran els erudits renaixentistes, els quals, amb l'afany de compilar aquells objectes idealitzats del passat crearan les primeres galeries privades a Itàlia. Més o menys al mateix segle, els avenços en la navegació que han permès el descobriment de noves terres permetran el tràfic d'objectes exòtic i desconeguts (i malauradament, no només objectes) que les elits s'interessaran a adquirir i col·leccionar per completar les seves "cambres de les meravelles". En aquest punt, podem destacar un altre factor important en la història dels museus: La innegable al·lització d'aquestes col·leccions que en un primer moment adquiriran un sentit de prestigi, luxe i exclusivitat per als seus posseïdors. No serà fins a finals del segle XVIII i principis del XIX que aquestes col·leccions començaran a presentar-se al públic general, ara ja sí, amb una evident, encara que qüestionable, voluntat didàctica – en el sentit, altra vegada, de mostrar el que és estrany, curiós o llunyà des d'un punt de vista de la raó científica, promotora de les veritats observables – i també amb una important vessant nacionalista o nacionalitzadora, en tant que la seva institució arreu serà reflex de la necessitat de "*dotar els pobles d'un patrimoni nacional propi i identificable en el conjunt del territori*" (BURCH, 2007: 22) .

L'afirmació anterior és especialment certa quant ens referim als museus d'història. Els nombrosos centres d'estudis i museus locals en són la prova evident, la revifalla posterior de petits museus municipals posen de manifest la necessitat de cada petit sector de territori de mostrar allò que els defineix patrimonialment d'exposar al visitant la riquesa cultural (també natural, etnològica...) de la zona. Així, es podria dir que els museus conserven encara tres de les seves definicions tradicional: Són espais d'acumulació d'objectes i béns d'exposició amb certa voluntat didàctica, en el sentit que pretenen mostrar allò que ens és aliè en algun sentit, però també tenen la voluntat de posar en valor el patrimoni cultural que els constitueix, mostrant allò que és definitori com a nació.

Ara bé, com s'hi du a terme aquesta tasca? Durant la darrera dècada s'ha inaugurat una posada en qüestió de la tasca didàctica dels museus, criticant sobretot la mera voluntat expositiva i/o acumulativa (referida a aquella exposició que no segueix un fil conductor) i a la falta d'estratègies didàctiques que compleixin la funció educativa d'aquests. Es podria dir que aquest replantejament ha vingut donat per la falta de motivació de la majoria de població a visitar els seus propis espais culturals, amb el dèficit econòmic que això ha suposat per aquest tipus d'iniciatives. No és que s'hagi produït un menys teniment de la cultura pròpia, és que la manera en què s'ha anat exposant al públic la seva pròpia història es podria definir essencialment com avorrida, freda i en certa manera, poc divulgativa. Per posar solució a aquesta conjuntura, alguns museus han dissenyat estratègies per adaptar-se a les inquietuds educatives dels usuaris. Aquestes iniciatives en les ocasions que han funcionat, estan ajudant a redefinir les que es poden dur a terme als museus.

A aquesta demanda d'innovació museística, s'hi afegeix en paral·lel el gran avenç amb les TIC, que ben integrades en aquests espais, ajuden a atorgar una experiència més completa als visitants. Parlem llavors, de la necessària unió de dos camps: La Museologia i la didàctica educativa. Des d'aquest punt de vista, el museu esdevé també escola o espai en el qual portar-hi a terme activitats educatives a qualsevol nivell i matèria. Ja que la confluència dels seus recursos juntament amb la voluntat educativa de les escoles poden ajudar a millorar l'experiència d'aprenentatge dels alumnes.

2.2.2 Alguns exemples d'innovació museística a Menorca

El mal gust que va deixar la crisi econòmica ha obligat a molts professionals de l'illa a reinventar-se. Aquest sector també inclou els professionals de l'arqueologia i la cultura, els quals cada vegada més, opten per diversificar la seva oferta d'activitats i productes. De la mà d'aquests, s'ha impulsat també la dinamització dels museus i centres d'art menorquins, especialment aquells vinculats a iniciatives privades però també cada cop més per part del sector públic.

Gràcies a les xarxes socials i a la competència professional constructiva que es crea entre elles, s'ha pogut donar major visibilitat a espais i

esdeveniments culturals que completen el cartell de l'illa d'una manera d'allò més extensa i diversificada. Per adonar-se'n, només cal donar una ullada a l'agenda cultural de l'illa i comparar-la amb la de les millors conjuntures econòmiques. L'oferta és nombrosa i accessible.

Aquesta competència en l'oferta i la demanda d'activitats de tipus culturals ha arribat als museus d'arreu de l'illa que, almenys en general, miren cap a la innovació i renovació dels seus espais. Per il·lustrar aquesta situació, en aquest apartat exemplifiquem les propostes educatives per als espais culturals que ens ofereixen les institucions públiques per una banda i la iniciativa privada per l'altra.

Programa Salut i Cultura Jove (Consell Insular de Menorca)

<http://salutjove.cime.es/gescursos/tallers.aspx>

Aquesta iniciativa del consell insular de Menorca ofereix tallers de diversa índole a escoles i instituts illencs amb la finalitat que els membres de la comunitat educativa de Menorca tinguin un espai des d'on obtenir recursos educatius i activitats lectives o extraescolars per als joves i nens i nenes de l'illa. Un dels seus apartats és del d'art i cultura, en aquest hi trobem una llista de diferents activitats destinades a les escoles que es poden sol·licitar per part dels centres i que és realitzen específicament als museus o al voltant de les col·leccions d'aquests. Clicant sobre el taller, els centres troben una petita descripció de l'activitat juntament amb els objectius d'aquesta.

El museu de Menorca i altres espais ofereixen en aquest programa alguna de les seves activitats, però el centre Hernández-Sanz, tot i el seu potencial, encara no hi figura.

Programa Obrint portes (Ajuntament de Ciutadella amb col·laboració amb el Museu de Menorca)

<http://www.obrintportes.org/>

També des del sector públic, en aquest cas des del programa educatiu obrint portes, promogut des de l'ajuntament de Ciutadella, és possible endinsar-se en la història de l'illa.

En el seu apartat “Oferta de tallers” trobem l’apartat “Educant en cultura i patrimoni” on hi trobem per exemple (entre moltes altres) una visita guiada a la part de prehistòria del Museu Municipal de Ciutadella. A la descripció del taller hi podem observar com es proposen diferents activitats destinades a millorar l’experiència educativa dels alumnes al voltant de la prehistòria menorquina i universal. L’objectiu, com s’especifica en la seva descripció, és fer del museu “Un espai d’aprenentatge i oci”. Per portar a terme aquesta tasca, durant la visita, realitzada per part d’una professional de la història i de l’arqueologia, es proposaran una sèrie d’activitats i exercicis que ajudaran a consolidar el que s’ha explicat i visualitzat duran la visita.

Després de la visita al Museu Municipal, es proposa realitzar activitats relacionades que també es poden sol·licitar a través del museu, per exemple una visita guiada al poblat Talaiòtic de Torre de’n Galmés. Aquestes activitats, consistiran majoritàriament en una sèrie de fitxes que els estudiants hauran de completar, així com la realització d’un eix cronològic. Recursos didàctics, que aportarà el responsable de la visita.

Nura Q- Torralba (Sector privat)

Empreses del sector privat també ofereixen serveis didàctics per introduir-se en la història de Menorca. En aquest cas *Nurarq*, una empresa novell relacionada amb la cultura i l’arqueologia de Menorca, ofereix els seus serveis destinats a estudiants al jaciment de Torralba d’en Salort. Tot i que la visita guiada tradicional també forma part de la seva oferta, les professionals que van emprendre aquest projecte treballen amb tallers i visites teatralitzades tant al jaciment com a les aules.

Els tallers es classifiquen per èpoques i hi podem trobar activitats tan diversificades com un taller de joieria Talaiòtica i Púnica orientat primària, un taller d’epigrafia per secundària i batxillerat o visites en anglès per als tres nivells, el que també contribueix a crear un ambient d’ensenyament multidisciplinari i pot animar a diferents departaments dels instituts a programar una activitat conjunta.

***Illetra* (Sector privat)**

<http://salutjove.cime.es/gescursos/VerTaller.aspx?ID=265>

<http://illetteracultura.wixsite.com/inici>

<http://passeigliterari.menorca.es/Contingut.aspx?IdPub=1091>

En relació a l'espai que ens ocupa, el projecte *Illetra*, iniciat fa ben poc amb la finalitat d'organitzar activitats culturals, promet una posada en pràctica de la dinamització a les aules traslladant l'ensenyament històric i cultural a l'espai públic. En aquest cas, als carrers de Maó i alguns dels seus edificis més emblemàtics.

La seva activitat principal: El passeig literari del segle XVIII s'inicia amb la intenció de celebrar algunes rutes literàries per als turistes i/o locals. Però la fructífera realitat literària de la Maó del segle XVIII obliga a no reduir aquestes rutes a un autor o a un espai en concret, sinó que d'hora, les seves promotores se n'adonen del potencial del segle de les llums menorquí dins de l'entramat de la ciutat. Així, amb la intenció de traslladar-nos a aquesta ciutat burgesa del segle XVIII sorgeix la idea d'ampliar el concepte de ruta literària des d'un enfocament històric, artístic i lúdic. No només per a turistes i locals sinó per a centres de tota l'illa i visitants. Així, l'associació *Illetra* és la primera a incloure l'edifici de ca n'Oliver dins de les seves rutes literàries. I en realitzar també una visita guiada en aquest espai, fonamentalment per posar en valor la qualitat artística i simbòlica de les seves pintures i arquitectura no sense abans haver-nos introduït en la mateixa història de l'edifici.

Un exemple concret de dinamització : Amics del Museu de Menorca (Sector Privat)

L'associació amics del museu de Menorca ofereix també alguns tallers i activitats per a les escoles de la mà de tres dels seus col·laboradors. Inicialment són propostes didàctiques que el museu "compra" a l'associació. En el sentit que les autoritza, les utilitza i finança la realització d'aquestes. A continuació en descrivim un parell:

TEIXINT LA CULTURA TALAIÒTICA

Localització : Jaciment Talaiòtic de Torre de'n Galmés, Alaior.

Duració: 1h 50' aproximadament.

Nivells: Primer i segon cicle de primària i primer cicle d'ESO.

Generada des d'Amics del Museu de Menorca, és una activitat didàctica dirigida a alumnes de primària, però que fàcilment es pot adaptar a nivells superiors. Inicialment va ser pensada per alumnes de 2n cicle (3r, 4t primària) i també s'ha fet amb alumnes del 3r cicle (5è, 6è primària). Segons si és per un cicle o per un altre, s'adapten les activitats que conté aquest taller al nivell dels sol·licitants. Actualment, s'està mirant d'adaptar l'activitat per poder-la oferir el curs vinent al primer cicle d'ESO.

És el mateix museu qui ofereix aquesta activitat i gestiona les sol·licituds amb els centres. Si algun centre sol·licitat l'activitat, des del Museu de Menorca es posen en contacte amb l'associació per especificar dates i grups i així gestionar i coordinar els horaris.

L'activitat és a l'exterior, al poblat Talaiòtic de Torre d'en Galmés, Alaior. I consisteix en una gimcana a través de la història del jaciment. Cada aturada o prova guarda relació amb el període històric pels que ha passat el jaciment. Per organitzar la gimcana es divideix el grup sol·licitant en 4 grups. Cadascun d'ells identificat amb una cinta d'un color determinat i se'ls hi proporciona un plànol del jaciment i unes nocions bàsiques sobre punts cardinals. La primera prova, la d'aprendre a tirar en fona, la realitzaran totes els grups alhora, abans els alumnes podran consultar un plafó informatiu amb notícies sobre el que els historiadors antics deien dels foners baleàrics. Després, cada grup realitzarà els reptes pertinents per la seva banda, que s'aniran rotant un cop superades.

Fonamentalment, les proves giren entorn de la cultura popular, la fotografia, la vida quotidiana a la prehistòria i sobre Patrimoni, a través de la denominació del jaciment com a "Tesoro artístico Nacional" i posteriorment BIC. En aquest cas, l'enfocament de les activitats també és força multidisciplinari: Hi ha proves esportives, artístiques o de lectura. L'objectiu principal és que els alumnes siguin capaços d'ubicar la història dins del jaciment, per fer-se a la idea de la vida al poblat i de la seva projecció dins la prehistòria de Menorca i general, però sobretot que ho facin de manera diferent i entretinguda, esdevenint participants de la història.

PLAYSTORIES

Localització : Museu de Menorca, també es pot sol·licitar a les aules.

Duració: 1h 30' aproximadament.

Nivells: Primer i segon cicle de primària i ESO.

Les *Playstories* són una activitat didàctica que també van proposar alguns membres d'Amics del Museu de Menorca al Museu i que el museu va "comprar" i ofereix a les escoles. Per a contractar-la el procediment és el mateix que l'anterior, els centres la demanen al Museu i el museu als seus organitzadors.

Es tracta d'una activitat més antiga, però que ha tingut molt d'èxit, any rere any se segueix demanant. Aquesta activitat sí que està més pensada per alumnes de 2n cicle, però moltes vegades la sol·liciten per alumnes de 1r i 3r cicle. S'ha d'adaptar l'activitat a cada grup, es pot fer amb tots, però el discurs és molt diferent. Sense dubte, el millor públic per aquesta activitat és el d'entre els 10 i els 13 anys.

En aquesta activitat es fa una introducció a la cultura talaiòtica a Menorca, perquè tots els participants tinguin unes nocions bàsiques. Darrerament, i cada vegada més, molts dels alumnes ja han donat Menorca Talaiòtica a escola i hi assisteixen amb força coneixements previs.

S'explica l'arribada de l'home a Menorca amb uns personatges que seran els protagonistes de l'activitat: els *playmòbils*. El Museu disposa d'aquestes joguines i de teles que serviran per fer-los roba i vestir-los de Talaiòtics. Després d'una demostració de com ho poden fer, els alumnes van a la taula i agafen un *playmobil* i preparen ràpidament la vestimenta dels seus personatges. Un cop vestits, es divideix el grup-classe en dos sectors. Un tractarà la mort, i l'altre tractarà la vida durant l'època talaiòtica. El museu proporciona dos plafons o plataformes, dues superfícies col·locades a terra i que simulen un camp amb quelcom de vegetació i roca. Els alumnes s'asseuen al voltant d'aquestes dues plataformes, segons si fan la mort o si fan la vida.

Cada monitor explica la seva plataforma (mort / vida) i els alumnes amb material de *porexpan* pintat, que simulen pedres, construeixen un poblat, o una necròpolis. Un cop fet això duen els seus *playmòbils* i els col·loquen a la plataforma. A la plataforma de "vida" es construeix un talaiot, una casa circular o talaiòtica i una murada. Després s'explica que per fer els sostres de les cases

utilitzaven llenya, llavors els al·lots agafen els arbres que hi ha a la plataforma i es suposa que preparen llenya, també posen els focs on se suposa que tindrien foc, etc.

L'activitat finalitza amb l'exposició de cada grup a l'altre sobre el perquè de les seves creacions, de manera que uns i altres coneixen el procés complet de la vida i la mort al món talaiòtic. L'objectiu és que els alumnes es facin una idea sobre l'evolució d'aquesta cultura a l'illa, des de l'arribada dels primers pobladors, fins al desenvolupament del comerç i les primeres relacions amb altres cultures del mediterrani fins a l'arribada dels romans.

3. Proposta de dinamització del centre d'Art i Història Hernández Sanz

Observem que, tot i el potencial del Centre d'Art i història Hernández Sanz, el museu no apareix a cap dels tallers del programa salut jove i no sembla oferir cap tipus d'activitat a les escoles i instituts de l'illa més enllà de la seva visita guiada a través del programa *Il·letra*. Per aquest motiu, ens ha semblat adient assenyalar els punts forts del centre a través d'uns objectius concrets relacionats amb el currículum escolar de Balears i fer alguna tímida proposta d'activitats que s'hi podrien realitzar, si més no, posar en relació alguns punts forts de ca n'Oliver proclius a ser útils per a l'ensenyament de diferents disciplines a secundària o formació professional.

L'edifici de ca n'Oliver, s'emmarca dins un context temporal força concret: des dels primers anys del segle XVIII fins a principis del segle XX pel que fa a la vessant artística de les seves col·leccions. Aquest període es correspon amb els temes que per currículum s'haurien d'impartir als nivells de 4t d'ESO per l'assignatura d'Història i de primer de Batxillerat a Història del món contemporani. Concretament és una visita recomanada per il·lustrar els blocs temàtics: "El segle XVIII a Europa fins al 1789" i "Les revolucions liberals".

Per la seva banda, l'assignatura d'Història de l'art, impartida a segon de Batxillerat, pot aprofitar el llegat artístic d'aquest casal i integrar-lo en l'estudi dels moviments artístics més importants des del Neoclassicisme del XVIII fins a les avantguardes de principis del XX o l'art contemporani.

A més de l'assignatura d'història, les matèries de plàstica o arts visuals, Cultura clàssica o Llatí i fins i tot llengües podrien aprofitar els continguts del centre d'art i història per a les seves programacions didàctiques.

3.1. Objectius de la visita a Ca n'Oliver per a centres de secundària, Batxillerat i cicles formatius

Segons la matèria en la qual s'emmarquin, alguns dels objectius de la visita a ca n'Oliver per àmbits podrien ser els següents:

Àmbit I: La família Oliver i el seu casal de Maó.

Assignatures:

Història, Història del Món contemporani, Història de l'art, Cultura clàssica i Llatí.

Nivells:

Segon cicle d'ESO i Batxillerat

Objectius:

Dins del tema dels moviments liberals o l'imperialisme, un objectiu podria ser el de **conèixer les dinàmiques que portaren a les famílies burgeses de l'illa de Menorca a enriquir-se a través de l'exemple de la família oliver i el seu casal**, expressió palpable de l'enriquiment de la burgesia comercial.

Per la seva banda, la distribució i decoració d'aquesta casa burgesa pot ajudar a **entendre alguns dels aspectes de la vida quotidiana de les famílies benestant de maó i del seu servei.**

Si ens fixem en les pintures i gravats que decoren les parets de ca n'Oliver i que estan en procés de restauració, podria realitzar-se alguna sessió dedicada a les optatives d'història de l'art: principalment **l'estudi del moviment neoclàssic i romàntic i les seves temàtiques més recurrents** així com també una interessant aportació a les assignatures de cultura clàssica a ESO i Llatí per batxillerat a través de l'estudi de les temàtiques mitològiques dels seus gravats. L'objectiu en aquest cas seria el de **conèixer la idiosincràsia que reflecteixen**

aquests moviments artístics dins del context històric del moment que s'està analitzant.

Àmbit II: Menorca Britànica

Assignatures:

Història, Història del Món contemporani, Història d'Espanya, Llengua Catalana i literatura i Llengua Anglesa.

Nivells:

Primer i segon cicle d'ESO i Batxillerat.

Objectius:

Conèixer el llegat de la Menorca britànica a través de la seva història, llengua i cultura, que ens aporti una visió històrica general sobre les dominacions i les **conseqüències de la guerra de successió espanyola i el tractat d'Utrecht** (1713). En aquest cas, lligar aquesta temàtica amb l'assignatura d'Història d'Espanya a segon de Batxillerat o amb les temàtiques de la il·lustració a Història del món contemporani i Llengua Catalana (com es fa ja amb el projecte *Illetra* a través de les mencionades rutes literàries).

Aquest àmbit també pot oferir a l'assignatura de Llengua Anglesa i a qualsevol nivell un interessant taller per **conèixer els anglicismes que han perdurat des de la dominació britànica dins del nostre vocabulari**. Així com també realitzar alguna mena de taller multidisciplinari que mescli la història i la llengua, com una visita guiada en llengua Anglesa.

Àmbit III: El port de Maó

Assignatures:

Història, Història del Món contemporani, Geografia i Plàstica i Tecnologia (Dibuix tècnic)

Nivell:

Primer i segon cicle d'ESO i primer i segon de Batxillerat.

Objectius:

Conèixer el paper dels ports en el desenvolupament del comerç marítim i de les ciutats, des de la prehistòria fins a l'actualitat i el paper que juga el port de maó en el desenvolupament econòmic i polític de la ciutat de maó especialment a partir del segle XV. Aquest tema pot integrar-se a qualsevol nivell dins de l'assignatura d'història i a tercer d'ESO i segon de Batxillerat dins de la matèria de geografia.

L'estudi de les fortaleses navals (especialment Sant Felip i la mola, per les que també es pot proposar posteriorment una visita o ruta conjunta) pot donar **nocions sobre l'entramat constructiu** d'aquestes i té una **aplicació pràctica a l'hora de reproduir-les a dibuix tècnic, plàstica o fins i tot matemàtiques.** Tot i que aquesta proposta potser s'hauria d'adaptar al nivell dels alumnes en qüestió, almenys pot contribuir a **consolidar el coneixement sobre la interpretació de plànols i com plasmar-los.**

Àmbit IV: L'illa Dibuibada. Col·lecció cartogràfica

Assignatures:

Història i Geografia

Nivell:

Segon cicle d'ESO i Batxillerat

Objectius:

De manera similar al que s'ha proposat amb els plànols de les fortaleses i el port, aquesta interessant col·lecció cartogràfica té com a **objectiu final plasmar la visió i l'interès estratègic de la cartografia sobretot durant els segles XVIII i XIX.** Aquesta col·lecció (probablement una de les més completes de l'illa) pot estimular algun tipus d'activitat per a l'assignatura de geografia. Especialment amb l'objectiu **d'aprendre a interpretar plànols, mapes i escales així com conèixer i identificar les limitacions de la cartografia i els mètodes tradicionals abans de l'era de *Google maps*.**

Àmbit V: Menorca als segles XVIII i XIX

Assignatures:

Història, Història del Món contemporani, Història d'Espanya, Llengua anglesa i Francès.

Nivells:

Segon Cicle d'ESO i Batxillerat.

Objectius:

L'objectiu principal de l'adaptació de didàctiques a aquest àmbit del centre d'Art i Història pel que fa a l'assignatura d'història seria el de **conèixer els principals aspectes de la vida quotidiana dels menorquins dels segles XVIII i XIX** a través de col·leccions de tipus etnològic i l'anàlisi de les vestimentes i els objectes de les col·leccions Hernández Mora-Hernández Sanz, en aquest sentit els àmbits V i VI, estarien interrelacionats. També en relació amb altres àmbits es podria tornar a **l'estudi de la proliferació del comerç marítim al mediterrani i lligar-ho amb el tema del colonialisme i l'expansió comercial a Història de 4t d'ESO i història del món contemporani a Batxillerat.**

D'aquesta secció sembla interessant integrar, com ja hem proposat abans, algun tipus de menció a les dominacions pel que fa a història de Menorca i **estudiar els anglicismes que d'elles ens han quedat al menorquí** i potser adaptar alguna activitat per l'assignatura optativa de francès **quant al llegat de la dominació francesa**, encara poc explotat.

Àmbit VI: El llegat Hernández Sanz- Hernández Mora

Assignatures:

Plàstica i Història de l'art

Nivells:

Segon cicle d'ESO i Batxillerat

Objectius:

Tot i que aquestes col·leccions inclouen objectes antics i mobiliari, potser seria més adient incloure aquesta secció dins del recorregut del casal o de la història de Menorca d'entre els segles XVIII i XIX per tal que **els alumnes**

aprofundeixin en el coneixement de la història a través de la interacció amb objectes i exemples reals.

D'aquesta secció seria interessant que ens centréssim en la part artística, per tal que els alumnes poguessin **gaudir i conèixer l'obra pictòrica dels principals exponents menorquins d'entre els segles XIX i XX amb tota la relació que la seva obra guarda amb els principals moviments europeus del moment i també els seus aspectes formals i tècnics.**

Àmbit VII: La màgia del gravat

Assignatures:

Plàstica, Història de l'art

Nivells:

Segon cicle d'ESO, Batxillerat

Objectius:

L'objectiu principal d'aquesta secció és el de **conèixer en profunditat la tècnica del gravat alhora que il·lustrar l'obra dels principals artistes menorquins o relacionats amb l'illa que es dedicaren a aquesta tècnica.** Per matèries relacionades amb el batxillerat de modalitat d'arts, es podria realitzar una mena de **taller de gravat que també podria traslladar-se i adaptar-se a assignatures com plàstica** (especialment durant els darrers cicles d'ESO). Història de l'art també podria beneficiar-se del coneixement d'aquesta tècnica.

PROPOSTES DIDÀCTIQUES

Exemple de didàctica Num.1. Ruta per la Maó britànica, el misteri de ca n'Oliver.

Matèries:

Història, Història del Món contemporani, Història d'Espanya, Llengua Catalana i Literatura

Nivells:

Segon cicle d'ESO i Batxillerat

Durada:

2 hores aproximadament

Ubicació:

Centre de Maó, finalització de l'activitat a ca n'Oliver

Àmbits:

Àmbits 2 i 3. La Menorca britànica i El port de Maó

Objectius didàctics de l'activitat:

- Conèixer els principals punts del llegat de la dominació britànica a la ciutat de Maó.
- Identificar les característiques de l'entramat britànic de la ciutat
- Adquirir consciència al voltant de la importància del port de Maó i la seva situació estratègica al Mediterrani.
- Aprendre a contextualitzar la història local amb els principals esdeveniments històrics de la història global dels segles XVIII i XIX.
- Aprendre a interpretar plànols.

Descripció:

Basant-nos en les rutes literàries d'*///etra* i en l'itinerari britànic de Maó, proposem un tipus d'activitat que funciona molt bé per mantenir l'interès dels alumnes mitjançant el moviment i el descobriment de detalls i curiositats en les quals potser no haurien caigut. La idea seria adaptar l'actual ruta de l'itinerari britànic a la ciutat de Maó i al seu port i realitzar algun tipus d'activitat similar a les que realitzen les dinamitzadores del passeig literari d'*///etra*. Es proporcionaria als alumnes un plànol amb determinats punts de la ciutat assenyalats i activitats relacionades a resoldre en grup o individualment en una mena de "recerca del tresor" o resolució de misteris. La ruta es podria realitzar a la manera tradicional, però incloure un punt lúdic sempre ajuda a motivar l'alumnat de secundària.

La idea és que l'itinerari es pugui adaptar a les necessitats i demandes de cada grup i nivell i que això sí, finalitzi a ca n'Oliver per completar amb els plafons informatius i amb la seva sala de la Menorca Britànica el que s'ha anat descobrint a través de la ruta. Es podria proposar com a punt de partida, en una mena de presentació introductòria per mitjà de material audiovisual o teatralització un misteri a resoldre o un tresor a trobar relacionat amb l'estada dels anglesos a Maó. La idea és que a través del plànol que se'ls ha proporcionat els alumnes puguin trobar lloc que els proporcionin pistes que ajudin a resoldre el misteri dels anglesos i que cada pista o punt on aturar-se contingui la història d'un dels punts britànics més emblemàtics de Maó. Un cop recopilades les pistes adients i les idees principals que han hagut de desxifrar ells mateixos, haurien de resoldre el misteri posant en comú els seus descobriments al centre i esbrinar, si s'han apropat a la realitat per mitjà de l'exposició. La conclusió podria tenir relació amb l'anècdota que l'edifici està construït sobre un antic cementiri anglès.

Exemple de didàctica Num. 2. Gimcana lingüística

Matèries:

Història, Llengua Catalana i Literatura, Llengua anglesa.

Nivells:

Tots els cicles d'ESO

Durada:

1h 30min
aproximadament

Ubicació:

Ca n'Oliver i centre de Maó

Àmbits:

Àmbit 2, La Menorca Britànica

Objectius Didàctics de l'activitat:

- Conèixer el llegat lingüístic de la dominació britànica
- Identificar les característiques i els cicles del funcionament de les llengües i els seus mecanismes d'adaptació i fonètica.
- Aprendre a identificar les particularitats locals del llenguatge

Descripció:

L'activitat consistirà a realitzar una espècie d'enquesta pel centre de Maó a persones locals de l'illa per veure com parlen i quins anglicismes utilitzen.

En grups petits, d'entre dues i quatre persones, es proporcionarà als alumnes un fulletó o bloc amb una sèrie d'imatges. Els alumnes hauran de passejar-se i demanar als locals, sense desvelar-los el que és la imatge anteriorment, com l'anomenarien. Alguns dels membres del grup hauran d'anar

apuntes i quantificant les respostes repetides dels locals i si s'ha iniciat la temporada turística, hauran de demanar a alguns turistes que els defineixin el contingut de la imatge en anglès, per comparar resultats.

Un cop recopilades un número suficient "d'entrevistes" els alumnes hauran de comparar els seus resultats i esbrinar si la versió menorquina es correspon fonèticament amb l'anglesa, la castellana o la catalana.

Per concloure l'activitat, se'ls realitzarà als alumnes una petita presentació al centre per arrodonir les conclusions de l'exercici. Aquesta activitat pot perfectament combinar-se amb una visita al centre, per dinamitzar una mica les activitats i motivar als estudiants a perdre la vergonya amb els locals i palpar la realitat lingüística propera.

Exemple de didàctica Núm. 3 Els sostres de ca n'Oliver, taller de mitologia

Matèries:

Història, Llatí, Cultura Clàssica, Història de l'art.

Nivells:

Tots els nivells d'ESO i batxillerat.

Durada:

1 h 30 min

Ubicació:

Centre d'art i història Hernández Sanz

Àmbits:

Àmbit 1. La família Oliver i el seu casal de Maó

Objectius Didàctics de l'activitat:

- Identificar els principals personatges mitològics i al·legòrics de la cultura clàssica i occidental en general.
- Entendre el sentit dels símbols, l'al·legoria i les representacions i aprendre a identificar a partir d'aquests, l'univers mental de l'artista i idiosincràsia i els valors d'una època determinada. (En aquest cas d'una família apoderada dels segles XVIII i XIX)
- Que els alumnes siguin capaços d'identificar atributs iconogràfics per a un coneixement més extens del llenguatge simbòlic i interpretatiu d'occident.
- Reconèixer el valor artístic i cultural de les pintures murals del centre d'art i història.

Descripció:

Per aquesta activitat els alumnes hauran de posar els ulls en els sostres de ca n'Oliver. Perquè no els resulti del tot incòmode, se'ls proporcionaran unes rèpliques en paper des d'on els alumnes hauran d'identificar els principals personatges i elements al·legòrics plasmats a sostres i parets del centre. La idea és proporcionar-los unes fitxes amb petites explicacions i alguns elements identificats i que ells siguin capaços d'esbrinar-ne la resta per mitjà de pistes i alguna explicació prèvia.

La idea és que reconeixin els principals elements mitològics o el sentit artístic d'algun dels símbols que hi apareixen, això es podrà fer donant a conèixer prèviament el mite o personatges que hi apareixen o fent que el dedueixin per ells mateixos.

Conclusions i valoració final:

Es podria dir que la part més complicada de la proposta que presento va ser trobar un punt de partida. Per trobar una sèrie de propostes factibles per oferir a Ca N'Oliver amb els materials i les col·leccions actuals. Per realitzar aquesta tasca, s'ha hagut d'analitzar primer l'estat actual de la qüestió tant pel que fa a l'espai de l'edifici i les institucions que els gestionen, com el tema de la gestió i dinamització cultural de l'illa.

Inicialment, la part institucional pot resultar tediosa i la manca de bibliografia sobre el centre no va ajudar. Ha estat a través de moltes i molt fructíferes converses amb companys de gremi (Història i Arqueologia) i gestors culturals que he pogut fer-me a la idea de l'estat actual de la dinamització d'aquest tipus d'espais a l'illa de Menorca, per la qual cosa, estic profundament agraïda a *Amics del Museu de Menorca* i *Nurraq Torralba* per les seves valuoses aportacions amb idees de dinamització i descripció de la seva tasca.

Al treball li manquen exemples de dinamització de fora de l'illa, però vaig voler acotar territorialment la meva investigació i estendre'm molt més en l'estat de la qüestió hauria suposat presentar les dues parts que més m'ha interessat remarcar: l'estat de la qüestió i les propostes d'activitats de manera molt desigual. Penso que així ens hem apropat més a la realitat de recursos disponibles i que els exemples previs que han funcionat bé en el context de les activitats als museus poden servir de base per a futures propostes més completes i interactives. La qüestió, també era fer accessibles i realistes aquestes activitats.

Continuant amb la metodologia, m'he basat en teories com les de l'Historiador Yannis Hamilakis i les seves propostes historiogràfiques d'entendre la història a través del cos i l'experiència. Des d'aquesta base, s'ha realitzat una mica de recerca al voltant de la posada en qüestió del paper dels museus a la nostra societat des d'una perspectiva històrica i actual per a la qual cosa han resultat interessants els articles de Núria Serrat i les reflexions de Burch i López Sánchez. Finalment, després de retratar una mica el panorama actual de les dinamitzacions que podem trobar a l'illa i en les quals ens hem basat, s'ha realitzat una petita anàlisi dels espais i continguts del Centre d'art i història Hernández Sanz per poder posar-los en relació amb els continguts de les

matèries que ens interessa tocar i proposar, a grans trets, alguna activitat que es pugui adaptar al seu espai o realitzar-se des d'aquest.

L'objectiu ha estat el d'assenyalar el valor didàctic i educatiu d'aquest espai que roman encara per explotar des del punt de vista de l'ensenyament.

Bibliografia

Estudis i Articles

- BURCH i RIUS, Josep. (2007) *La patrimonialització de la materialitat etrusca a la Toscana. A Treballs de patrimoni cultural, 6.* Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona
- HAMILAKIS, Yannis. (2011) *Archaeological Ethnography: A Multitemporal Meeting Ground for Archaeology and Anthropology a Archaeology,* School of Humanities, University of Southampton, Southampton, United Kingdom.
- LÓPEZ SANCHEZ, Fabiola. (2017) *El educador de museus: profession emergente a Mediaciones* www.nodocultura.com
<http://nodocultura.com/2017/06/educador-de-museos-profesion-emergente/>
- SERRAT ANTOLÍ, Núria. (2008) *Accions didàctiques en el marc dels museus. Una investigació entre el museu i l'escola.* A Temps d'educació,34, pp. 167-182 Universitat de Barcelona.

Contactes d'interès

Amics del Museu de Menorca:

cecilialigero@gmail.com

carlosdesalort@outlook.com

Centre d'Art i Història Hdez Sanz- Hdez Mora:

m.me/museuHSHM

arxiu@ajmao.org

Museu Municipal de Ciutadella:

www.ajciutadella.org

Nurarq Torralba:

hola@nurarq.com

